

Михайло СКОП,

orcid.org/0000-0001-5901-8211

здобувач наукового ступеня доктора філософії ОНП 023

«Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація»

Львівської національної академії мистецтв

(Львів, Україна) *dobrogroza@gmail.com*

ІКОНОГРАФІЯ АНГЕЛІВ ТА МУЧЕНИКІВ У ВИБРАНИХ МЕМОРІАЛАХ ЛЬВОВА КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті розглянуто вибрані меморіали Львова кін. ХХ–поч. ХХІ ст. на предмет іконографії ангелів та святих мучеників. Новизна полягає у тому, що перше проведено цілісне дослідження іконографії релігійних образів у світських меморіалах у публічному просторі Львова. Метою є виявлення особливостей іконографії ангелів і мучеників та того як вони репрезентують історичну пам'ять. В результаті емпіричного дослідження виявлено, що у міському просторі найбільш поширеними меморіалами є пам'ятні хрести та фігури Матері Божої. Про пам'ятну функцію таких святих зазвичай свідчить інформативна таблиця, додаткові атрибути або вибір іконографії, що має асоціативний зв'язок із історичними подіями або самоідентифікацією спільноти. Іконографічний аналіз пам'ятника «Вічна пам'ять борцям за вільну Україну» показав, що центральна фігура відображає іконографію сюжету «Ісуса прибивають до Хреста», асоціюючи страждання героїв та Ісуса.

Розглянуто об'єкти, присвячені Героям Небесної Сотні, в результаті чого було виявлено різні підходи у репрезентації історичних подій за допомогою образів ангелів. Так, меморіал на пр. Червоної Калини зображає ангелів як декоративне завершення схематичної символічної ялинки із зображенням окремих загиблих героїв та вибраних цитат. Пам'ятник у парку «Знесіння» у манері, наближеній до народного різьбярства, зображає Архистратига Михаїла як покровителя Києва і Майдану в оточенні атрибутів Революції Гідності.

Ангельські крила як ключовий елемент твору був проаналізований у пам'ятнику героям та жертвам Чорнобильської катастрофи. Тут вони символізують захисний покров, який відділяє зовнішній світ від смертельної небезпеки. Образ ангелів також є домінуючим у пам'ятнику жертвам Сквилівської трагедії. Як показало дослідження, образи ангелів утворюють динамічну композицію, що символізує невинний колісорт трагедії або вир, у якому ангели здіймаються у небо. Образ протистояння святого мученика і звіра було розглянуто у пам'ятнику Юрію Зміборцю на пл. Генерала Григоренка. Аналіз іконографії та семантики твору дозволив виявити, що в ідеалізованому образі святого героя та гіпертрофованого і доволі реалістичного змія у ньому протиставлено боротьбу «іконографічного» і «реального», цінностей і тваринної природи людини, закону і беззаконня.

Ключові слова: комеморіальна практика, меморіал, пам'ятник, іконографія, Герої Небесної Сотні, львівська скульптура, колективна пам'ять.

Mykhailo SKOP,

orcid.org/0000-0001-5901-8211

Doctoral Candidate

Lviv National Academy of Arts

(Lviv, Ukraine) *dobrogroza@gmail.com*

ICONOGRAPHY OF ANGELS AND MARTYRS IN SELECTED MEMORIALS OF LVIV (LATE 20TH – EARLY 21ST CENTURY)

This article examines selected memorials in Lviv from the late 20th to the early 21st century regarding the iconography of heavenly warriors and martyrs. The novelty lies in the first comprehensive study of the iconography of religious images in secular memorials in Lviv's public space. The aim is to identify the features of the iconography of angels and martyrs and how their images represent historical memory. As a result of empirical research, it was found that the most number of memorials in the urban space are memorial crosses and figures of the Mother of God. The commemorative function of such shrines is usually indicated by an informative plaque, additional attributes, or some specific iconography associated with historical events or community self-identification. The iconographic analysis of the monument "Eternal Memory to the Defenders of a Free Ukraine" showed that the central figure reflects the iconography of the "Crucifixion of Jesus".

Objects dedicated to the Heavenly Hundred heroes were also considered, revealing different approaches to representing historical events through angelic images. For example, the memorial on Chervona Kalyna Avenue depicts angels as decorative elements completing a schematic symbolic Christmas tree with depictions of individual fallen heroes and selected quotes. The monument in the "Znesinnia" Park, designed in a style close to folk carving, represents Archistrategos Michael as the protector of Kyiv and the Maidan, surrounded by attributes of the Revolution of Dignity.

Angel wings, as a key element of the work, were analyzed in the monument to the Chernobyl disaster victims, symbolizing protective shelter that separates the outside world from mortal danger. Angelic images also dominate the monument to the victims of the Sknyliv air show disaster. Research showed that the angelic images create a dynamic composition symbolizing the relentless cycle of the tragedy or a whirlpool in which the angels ascend to the sky. The theme of the martyr saint and the beast's confrontation was examined in Yuriy the Dragon Slayer Monument in General Hryhorenko Square. An analysis of the iconography and the work's semantics revealed that it contrasts the struggle between the "iconographic" and the "real", human values, and the animal nature of man, law, and lawlessness.

Key words: commemorative practice, memorial, monument, iconography, Heavenly Hundred Heroes, Lviv sculpture, collective memory.

Постановка проблеми. У значній кількості меморіальних об'єктів Львова кін. ХХ – поч. ХХІ ст. є елементи сакрального мистецтва. Зазвичай це образи Страстей Господніх, Матері Божої, ангелів чи мучеників. Цей феномен походить від української традиції встановлювати релігійні об'єкти в пам'ять про певні події. В історичній перспективі збережені меморіали є матеріальними свідченнями тих чи інших знакових подій, які певна група людей прагнула зафіксувати у колективній пам'яті, а також способів репрезентації, які свідчать про ідентичність суспільства. Особливої актуальності ця тема набуває зараз, адже з ходом російсько-української війни все більше нових подій потребують увіковічення. Створені сучасниками меморіали та інші комеморативні практики є особливо важливим джерелом знань про комунікативну пам'ять та мистецькі засоби, за допомогою яких вона передається іншим її носіям.

Аналіз досліджень. Меморіальна функція українських сакральних об'єктів вперше досліджувалась Д. Щербаківським (Щербаківський, 1926), а також Є. Онацьким (Онацький, 1959: 567–692). Особливості меморіальних об'єктів Львова на території кладовищ досліджували Л. Крися, Р. Фіголь (Крися, Фіголь, 2006), М. Кушнір, Н. Кохалевич (Кушнір, Кохалевич, 2011: 2), Р. Загайська (Загайська, 2017) та ін. Особливості функціонування пам'ятників в контексті політики декомунізації в Україні були з'ясовані С. Набок (Набок, 2018: 193–214). Питання ієротопії та проявів храмової свідомості у міському просторі досліджувались Р. Демчук (Демчук, 2011: 34–41) (Демчук, 2015: 346–355). Дослідження львівської скульптури ХVIII–ХХ ст. проводилось Ю. Бірюльовим (Бірюльов, 2015). Меморіальні об'єкти розглядалися у працях таких дослідників як І. Крип'якевич (Крип'якевич, 2007), І. Мельник (Мельник, 2010), (Мельник, 2012), Р. Мисик (Мельник, Мисик, 2012). Попри наявність праць, що тією чи іншою мірою торкаються розглянутої теми, вибрані меморіали Львова, які знаходяться у публічному просторі поза межами кладовищ, зокрема їх іконографія, досліджуються вперше.

Мета статті – виявити особливості іконографії ангелів та святих мучеників, за допомогою яких репрезентується колективна пам'ять про історичні події. Завданнями є зібрати візуальний матеріал, описати вибрані твори та проаналізувати їх іконографію.

Виклад основного матеріалу. У міському просторі Львова є багато меморіальних об'єктів із релігійними елементами. У ході емпіричного дослідження було виявлено, що у міському просторі найчисельнішою групою таких меморіалів є твори цілком сакральні. Про те, що святина виконує меморіальну функцію, зазвичай свідчить пам'ятний напис. Більшість з них є кам'яними хрестами або фігурами. Такі хрести можуть мати додаткові елементи або інші особливості, які розкривають меморіальну функцію об'єкта. До таких зразків належить хрест «Борцям за волю України» біля військового храму Стрітіння Господнього на вул. Клепарівській, 30, виготовлений у формі козацького хреста, який містить у центрі тризуб. Досить оригінальним зразком є меморіальний хрест, встановлений на пр. Свободи, 12 у пам'ять про загиблих у російсько-українській війні. Цей хрест виконано з двох російських ракет. У місці, де вони перетинаються, розміщено викривлені уламки снарядів, які нагадують про вогонь і страждання українського народу, а також містять алюзію на образ Найсвятішого серця Христового. Ще один пам'ятний хрест знаходиться на пр. В. Чорновола, 45 біля музею «Територія терору». Він складається з хреста з терновим вінком з колючого дроту та гранітного куба з меморіальним написом. Окрім цих є ще низка зразків, про які детальніше буде згадано нижче.

Позначення історичних подій також часто виражається у виборі конкретної іконографії. Цей феномен можна пояснити двома причинами. Найперше – тісним зв'язком історичної та релігійної пам'яті у суспільстві. А по-друге, тим, що за К. Євсєєвим, «з огляду на міфологічність, властиву наративам колективної пам'яті й історичної свідомості, в них простежуються спроби вибудови історичних аналогій і паралелей» (Євсєєв,

2013: 161). Інтерпретація подій минулого може відбуватися за допомогою взірців, якими можуть бути біблійні сюжети, події античної історії тощо, адже вони містять стереотипні образи і пояснювальні схеми, вже опрацьовані в класичних історичних канонах (Євсєєв, 2013: 161).

Прикладом асоціювання історичних образів з образами релігійними можна назвати каплицю «Покров Пресвятої Богородиці» на вул. Високий Замок, 4 перед входом у Національну суспільну телерадіокомпанію України. Про меморіальну функцію свідчить пам'ятна табличка на постаменті з двома написами «Мати Божа, Царице Небесна, молися за нас!» та «На світлу пам'ять козаків-запорожців, полеглих при визволенні Львова і похованих тут». Можна стверджувати, що у цьому випадку іконографія була вибрана тому, що Покрова вважається захисницею козацтва. Сама ж фігура є тиражованою, її аналоги можна знайти на вул. Кривчицька Дорога, 6, Медова Печера, 39; Паперівка, 20 А. Скульптура розташована під півкруглим прозорим накриттям на чотирьох кованих стовпах. На вершині декоративного кованого фризу, що обрамляє дашок, знаходиться корона. Таким чином зовнішнє оздоблення фігури доповнює її іконографію, надаючи Богородиці атрибут Цариці Небес.

Значно більше цікавість у нас викликають світські пам'ятники, що синтезують у собі історичні та сакральні образи і символи. Якщо розглянути зразки львівського монументального мистецтва, найбільше ця тенденція відобразилась у меморіалах, присвячених подіям XX ст., що свідчить про суттєвий вплив християнського мистецтва на суспільство, частиною якого є самі митці. Як відомо, новітня історія Львова сповнена трагічних подій, тому закономірним є неоднозначне ставлення до історичних епізодів у різних груп населення. Це можна пояснити тим, що, за К. Євсєєвим, «змісти історичної та колективної пам'яті, котрі властиві певним спільнотам, зазвичай ніколи не збігаються зі змістами тієї-таки історичної та колективної пам'яті, котрі властиві іншим спільнотам.» (Євсєєв, 2013: 164). Через це пам'ять про такі події залишається вкрай травматичною, суперечною і може призводити до конфліктів. З тієї ж причини окремі епізоди певною мірою зазнають забуття, що, за Ч. Стоуном і В. Гърстом, виявляється у двох формах мовчання: неможливості говорити про тему взагалі або не говорити про аспекти теми (Stone, Hirst, 2014: 318). Враховуючи той факт, що для побудови колективної ідентичності те, що пам'ятається, і те, що не пам'ятається, є однаково критичні (Stone, Hirst, 2014: 315), символізм як

наявності, так і відсутності пам'ятних місць може впливати на життя наступних поколінь, утворюючи своєрідний депозит як носій опредмеченої колективної пам'яті. Один і той же простір для різних груп може бути «місцем травми», «місцем звитяги», «місцем замовчування» або й взагалі позбавленим будь-яких ознак меморіальності. Міське середовище загалом як сукупність маркерів «великих подій», особливо трагічних, дозволяє розглянути те, як суспільство кодує власний простір, за Д. Бар-Далом, «підтримуючи відчуття власної пораненості та минулої несправедливості через покоління» (Bar-Tal, 2014), маркуючи не лише давні події, але й поточні конфлікти, виявляючи тим самим своєрідну ієрархію «важливості». Через ці суперечності Львів є дуже важливим полем для дослідження.

Образ із «Страстей Христових» є основним мотивом пам'ятника «Вічна пам'ять борцям за вільну Україну», встановленого у 1999 р. на вул. Рясненській, 120, на місці трагічної загибелі вояків УПА сотника Василя Панаса «Сивого» та Івана Кухарчука «Нетяги» у 1949 р. Авторами пам'ятника є скульптори В. і Я. Лоза та архітектор Я. Кушнір. Монумент знаходиться на невеликому кургані, до якого ведуть бетонні сходи. Основою є трапецієподібний постамент з мармурової крихти, на якому знаходиться таблиця з чорного мармуру з уривком стрілецької пісні «Коли ви вмирали» М. Кураха:

*«Коли ви вмирали, вам дзвони не грали,
Ніхто не заплакав за вами
Лиш в чистому полі ревіли гармати,
А зорі вмивались сльозами.»*

На постаменті знаходиться природній грубо обтесаний камінь з пам'ятним написом та барельєфом, на якому зображено загиблого бійця. Повстанець лежить у специфічній позі, яка становить ілюзію на образ XI Стації Хресної дороги «Ісуса прибивають до Хреста»: тіло лежить по діагоналі, руки розкинуті, права долоня розкрита. За нею знаходиться кущ калини, що символізує пролиту кров. Права рука стискає гвинтівку, силует дула якої повторюється на тлі, наводячи на думку про безліч рушниць, які все ще тримають українські герої. Права нога закладена за ліву, відповідаючи католицькому догмату про те, що ноги Ісуса були прибиті одним цвяхом. Як розіп'ятий Ісус, чоловік схилив голову на праве плече. Він вбраний у коротку шинель, яка не прикриває оголений дещо вигнутий торс. Штани вільного крою є трохи приспущені до стегон. Така оголеність підкреслює аналогію із традиційними зображеннями розіп'ятого Христа. Над каменем

знаходиться хрест із мармурової крихти, що підкреслює сакральність меморіального об'єкта. Загальна архітектоніка твору та священного простору довкола нього є характерною для сакральних образотворчих пластик: тут домінує симетрія та пірамідальне розташування елементів.

Вшанування Героїв Небесної Сотні поширилось майже одразу після трагедії у різноманітних комеморативних практиках від пам'ятних таблиць, до перейменування вулиць і до спорудження масштабних меморіальних комплексів. Поширилася практика встановлення пам'ятників у багатьох населених пунктах України. Зазвичай, це стенди із зображеннями загиблих героїв, а також групи об'єктів, які асоціюються з Революцією Гідності: автомобільні шини, будівельні каски, поліцейські щити та ін. Іншим поширеним варіантом увіковічення є мурали або інші зображення героїв. Знаковою можна вважати появу образу крилатих ангелів-охоронців України. Загалом вшанування досить швидко набуло досить кристалізованих рис, що дозволяє вести мову про «канонізацію» Небесної Сотні у фіксовані образи, які здатні репрезентувати пам'ять у довготривалі періоди. За Я. Ассманом, «часи внутрішньої культурної поляризації, коли традиції порушуються і люди повинні вирішувати, якого порядку слідувати, призводять до формування канонів» (Assmann, 2011: 101). Своєю чергою, перефразовуючи з М. Гальббакса, зазначимо, що наше життя знаходиться на поверхні суспільств, тому ми відчуваємо на собі його потрясіння лише з плином часу. Внаслідок цього та чи інша подія може зайняти своє місце серед історичних фактів лише після того, як вона звершиться. Цілісне усвідомлення та наше ставлення до подій національного масштабу можливе лише згодом. Ця думка є важливою, адже відображає питання місця культу героїв Небесної Сотні у структурі теперішньої та майбутньої пам'яті про російсько-українську війну, зокрема від початку повномасштабного вторгнення. В цьому сенсі на даному етапі історичного процесу можна послугоуватись твердженням Р. Дебре, що «меморіальний пам'ятник характеризується не естетичними якостями чи історичністю, а посланням, яке він передає» (Debrau, 199: 34). Доречно зосередитись на тих посланнях, які містять вказані меморіали, а також виявити, наскільки виявлений у них окреслений зображальний канон. У Львові є щонайменше п'ять меморіалів, присвячених Героям Небесної Сотні. У трьох із них присутні елементи християнської іконографії.

Меморіал Героям Небесної Сотні та героям, полеглим у російсько-українській війні знаходиться на вул. Професорській, 1, поруч з Націо-

нальним університетом «Львівська політехніка», і займає площу невеликого скверу біля науково-технічної бібліотеки університету. Відкритий 7 вересня 2016 р. Проектні роботи були виконані студентами університету (Шиян). Структура меморіалу є врівноваженою і змістовною. Простір поділений газоном на дві змістові частини, обрамлені високими білими бордюрами. До верхнього круглого майданчику веде п'ять сходинок, які, разом з дугоподібними стінками і ступінчастим постаментом зводять композицію простору до змістового центру – білої фігури «Божа Матір Благодатна». Ця фігура є тиражованою, інші її копії можна знайти на вул. Личаківській, 15, Любінській, 93 А на території середньої школи «Євшан», Тракті Глинянському, 53, Навроцького, 23, Грабовського, 3 та ін., хоча в останніх двох випадках скульптура покрита поліхромією.

У нижньому майданчику знаходиться пам'ятна таблиця про героїв Небесної Сотні та героїв, полеглих у війні. На глухій стіні знаходиться банер у блакитних тонах, на якому у вигляді силуетів зображено архітектуру Майдану та протестувальників на барикадах. Поверх них у зоряне небо здійснюються сто двадцять три зірки, які залишають по собі вертикальні промені. Вони можуть символізувати душі загиблих героїв, які до останнього тримали небо та врешті доєдналися до небесних світил. На протилежних сторонах банеру знаходяться написи «Слава Україні!» та «Герої не вмирають!». Помітним є те, що біла фігура та блакитні силуети протиставляються у своїй подібності, виявляючи структуру цілого меморіалу та домінування Богородиці, яка, хоч і знаходиться суттєво збоку, все ж перебуває на домінуючій висоті над силуетами, покриваючи їх.

Інший меморіальний об'єкт у пам'ять Героїв Небесної Сотні знаходиться у парку «Знесіння» біля підніжжя Гори Лева. Це ландшафтна скульптура із цілого стовбура дерева, оточена підвищенням із бруківки. На ній зображено Архистратига Михаїла. Про те, що ця фігура присвячена Майдану, свідчать розміщені довкола архангела символи Революції Гідності: щит з тризубом, кийок, коктейль Молотова та ін. Михаїл у цьому творі постає як покровитель Києва, так і героїв Майдану. Загалом твір виконано у підкреслено наївній манері, наближеній до народних зразків традиційного українського іконопису та різьбярства. Цей знак є одним з місць вшанування Героїв Небесної Сотні, про що свідчать десятки лампадок, які з'являються у дні вшанування.

Розглянемо також пам'ятник Небесній Сотні, самовільно встановлений на пр. Червоної Калини

архітектором Я. Климовським у лютому 2022 р. Цей твір знаходиться на краю скверу біля пішохідної доріжки поруч дерев калини. Конструкція символізує каркас новорічної ялинки, яка стала одним із символів Революції Гідності. Те, що автор пам'ятника замінив конус на трикутну піраміду може бути зумовленим простотою виготовлення останньої, а не пов'язане із символізмом піраміди як місця поховання. Загальна строга геометрія об'єкта різко контрастує з неакуратним виконанням, виникає враження, що об'єкт робився поспіхом людьми без належної кваліфікації. Якщо в оригінальній ялинки поверхня була заповнена прапорами і протестними банерами, то на пам'ятнику розміщено скляні блоки зі світлинами всього двадцяти чотирьох загиблих героїв. Замість повного імені і дати народження та смерті під кожним фото є лише ім'я та вік загиблого. Наприклад, «Роман. Назавжди 45». На інших блоках знаходяться фото з Майдану та уривки українських віршів про свободу, а тричі цитата «ми уже на небі – встигайте робити добро – ви ще на землі». В середині знаходиться підвісна конструкція з лампадками. На верхів'ї ялинки є напис «Герої Небесної Сотні», виконаний диспропорційними літерами, які важко прочитуються. Над написом – вирізані з бляхи геометризовані силуети ангелів на кожній з трьох сторін піраміди. Вони нагадують паперових ангелів, яких іноді кріплять на верхів'ї святкового дерева. Фактично, ці силуети асоціюються радше із прикрасою, а не з небесним воїнством. В цьому ключі скляні портрети на ялинці так чи інакше можуть асоціюватись з новорічними іграшками. Якість виконання також є незадовільною, адже менш ніж за півроку конструкція частково покрилася іржею, одне з крил дещо зігнулось, а частина скляних блоків зникла. Загалом можна стверджувати, що цей об'єкт є наївним і випадковим як у семантичному, так і у мистецькому плані, а прагнення вмістити значну кількість символів та образів Майдану призвело до змістового перенавантаження. Цей твір доцільно розглядати як зразок аматорського «стихійного» кітч, спрямованого на поверхневу візуальну інтерпретацію символів і образів героїв. Також слід згадати, що інший об'єкт на цьому місці було встановлено Я. Климовським та громадською організацією «Український чин» 24 листопада 2014 р. Того разу це був картонний макет пам'ятника у вигляді колони з кулею, на якій було зображено карту України, на якій стояв геометризований ангел, що здійснює золоту корону. Цей твір можна охарактеризувати як зразок наслідування радянського монумента-

лізму із вкрапленнями майданівської та релігійної символіки, проте у наївній формі. Встановлення цього об'єкта викликало різке обурення громадськості, тому того ж дня його було демонтовано.

Образ або окремі атрибути небесного воїнства зустрічаються не лише на меморіалах Героїв Небесної сотні. Так, крила як домінуючий елемент композиції є у «Пам'ятнику героям і жертвам Чорнобиля», встановленого 2008 р. у сквері на вул. Морозній. Автори – скульптор В. Федорченко та архітектори С. і В. Зотові. Тут зображено ліквідатора у нестійкій динамічній позі. Він наче поскок-зається на уламках графіту, всередині якого знаходиться розщеплене ядро атома. Над ліквідатором своєрідний купол, утворений з трьох ангельських крил. Це відображає цитату з 90-го псалма: «Він тебе покрие крилами своїми, і ти втечеш під його крила», а також Кондака 12 Акафісту Пресвятії Богородиці перед Її чудотворною іконою «Утамує моє печалі»: «...покриє нас покровом крил Твоїх». У підтвердження можна навести слова автора: «Символізм цього пам'ятника очевидний. Постаць ліквідатора огортають крила, подібні до саркофага. Адже самопожертва цих людей захищає нас відтоді і дотепер. Одна рука тягнеться до розірваного атома як символу ЧАЕС» (Сихів монументальний). Проте, якщо розглянути структуру твору, можна помітити, що крила не захищають ліквідатора від смертоносної радіації, як би це могло бути при буквальному трактуванні текстів, а навпаки – куполом захищають світ зовні, немов залишаючи героя наодинці з відкритим реактором. Це підкреслює фатальність самопожертви тих, хто захистив світ від атомної загрози.

Образи ангелів використано у Меморіальному комплексі «Скнилівська трагедія» або «Сегмент пам'яті», встановленому 27 липня 2003 р. в пам'ять про жертв авіакатастрофи, що сталася під час святкування 60-ї річниці 14-го авіаційного корпусу Військово-Повітряних сил України на Скнилівському аеродромі під Львовом 27 липня 2002 р. Внаслідок падіння винищувача Су-27УБ у натовп глядачів загинуло сімдесят сім осіб (з них двадцять вісім дітей) і постраждало близько двохсот п'ятдесяти людей. Ця трагедія є найбільшою за кількістю жертв авіакатастрофою в історії авіаційних шоу.

Бронзовий пам'ятник знаходиться на незначному підвищенні, виконаний у формі семикутної зірки, певним чином схожої на типові зірки вічного вогню героїв Другої світової війни. Він розділений на три частини. Зовнішня складається із семи ангельських крил, що утворюють промені зірки. Середня – обличчя семи ангелів, розміще-

них за годинниковою стрілкою. Вони звернені до небес, символізуючи загиблих глядачів, які дивились у небо в ту мить, коли видовище перетворилось на трагедію. Лики здивовані і мають широко розплющені очі. В одного з ангелів на щоку стікає сльоза. У центрі – обрубки крил. Форми утворюють динаміку, що нагадує неспинний коловорот, який затягує в хаос трагедії. З іншого боку, цей рух може свідчити про те, що душі загиблих, які стали ангелами, неначе готуються злетіти до небес. Біля пам'ятника знаходиться сімдесят сім символічних могил із надгробками та землею з реальних могил. На частині надгробних каменів є портрети жертв катастрофи.

Враховуючи, що колективна пам'ять будується за принципом оповіді, її структура передбачає протиборство, а відповідно, представлення його сторін. За К. Євсєєвим, «Вже сама форма переказу, в якій наявний наратив історичної й колективної пам'яті, потребує персонажа – героя, якому буде протиставлений антигерой; потребує їхнього суперництва... сама форма наративів пам'яті зумовлює особливий естетичний характер їхніх дискурсів» (Євсєєв, 2013: 163). А враховуючи те, що, за Д. Бар-Талом, соціальні репрезентації колективної пам'яті делегітимізують опонента (Bar-Tal, 2014), закономірно постає питання, яким чином у меморіалах відображається антагоніст. Як показали результати аналізу розглянутих вище меморіалів, попри значну ілюстративність, окремі зображення негативних персонажів можна зустріти лише на «Хвилі національного відродження», натомість зазвичай вони лише згадуються у меморіальних таблицях. Це можна трактувати як зосередженість на ролі Мученика, з яким себе тією чи іншою мірою себе асоціює суспільство і несформованістю, фрагментарністю звинувачувальної пам'яті, внаслідок чого роль Ката нівелюється, залишаючи у фокусі страждання як таке.

Протиборство Людини і Звіра відображено на пам'ятнику святому Юрію Змієборцю або «Правоохоронцям, які загинули під час виконання службових обов'язків», що був встановлений 1999 р. на пл. Генерала П. Григоренка біля Головного управління поліції у Львівській області. Скульптори – В. Сухорський, А. Сухорський, архітектор – О. Ярема, конструктори – З. Бліхарський, Б. Ониськів. Фігура Георгія на коні та змія тут знаходяться на похиленому гранітному кубі. Імовірно, таке розташування покликане додавати динаміки та неспокійності твору. Попри те, що скульптури виконані доволі реалістично, все ж проглядаються елементи, характерні для традиційного іконопису. Найперше, це воїнське екіпі-

рування, що походить з візантійського мистецтва: обладунок кліваніон (гр: κλιβάνιον), на який зверху одягнуто нагрудний ремінь, відомий як т. зв. «варязький нагрудник», який, ймовірно, у Візантії носив радше символічну роль (Wyley S. F), стегна захищають птеруги (др. гр. πτέρυγες), а на ногах сандалі сервули. Слід зазначити, що обладунок більше нагадує обтягуючу тканину, крізь яку проступає могутній торс. Плащ Георгія розвивається з характерним дугоподібним вигином, аналог якого можна побачити, зокрема, на шиферному блоці із зображеннями святих Юрія Змієборця та Федора XII ст. з Михайлівського Золотоверхого у Києві, а також іконах «Юрій Змієборець» XV ст. із с. Станіли, НМЛ, та із с. Кропивник, Музей оо. Студитів «Студіон». Змія є не міфологічним драконом із крилами і лапами, а суттєво реалістичнішим, проте з гіпертрофованою анатомією. Якщо розглянути семантичну структуру традиційної іконографії «Юрій Змієборець», то святий тут постає в архетипі лицаря на коні, який бореться із страховиськом, який є персоналізацією як народних вірувань, так і сил природи. Так протиставляється людина і звір, релігія і міфологія. У випадку львівського пам'ятника бінарна опозиція має дещо інший вектор, адже помітним є протиставлення «іконографічного» та «реального», що може символізувати боротьбу ідеалів, дисципліни, цінностей і віри, які є основою закону, над тваринною природою людини.

Висновки. На основі результатів аналізу розглянутих зразків можна стверджувати, що сакральні елементи є досить поширеними у львівських меморіалах як коломоріальних практиках. Змістова структура та архітектоніка таких творів часто є співзвучною основним принципам традиційного іконопису. Можна дійти висновку, що для авторів та спільноти релігійна та історична пам'ять мають тісний зв'язок, що свідчить про соціальні уявлення, а відтак відображає актуальний етап формування ідентичності.

Феномен «канонізації» пам'яті у фіксованих образах було досліджено на прикладі меморіалів Героям Небесної Сотні. Розгляд трьох львівських об'єктів дозволив виявити, що попри різні способи репрезентації, у них простежуються схожі мотиви: образи ангелів, зображення загиблих героїв, а також атрибути Революції Гідності.

Образ ангельських крил у Пам'ятнику героям і жертвам Чорнобиля символізує самопожертву ліквідаторів, а також захисний купол, що відмежує розчеплене ядро атома від зовнішнього світу. Натомість у Меморіальному комплексі «Скнилівська трагедія» ангельські крила асоціюються

із променями зірки, а загальна композиція та експресія ангельських ликів утворюють коловорот трагедії, а з іншого боку – зліт до небес.

За результатами дослідження було виявлено, що у львівських меморіалах майже відсутні образи антагоністів. Своєрідним виключенням є монумент «Правоохоронцям, які загинули під

час виконання службових обов'язків». У цьому пам'ятнику ідеалізовано-символічна постать святого Юрія в образі візантійського вершника та гіпертрофованого натуралістичного змія представляються як «іконографічне» та «реальне», що може символізувати боротьбу закону та тваринної природи людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бірюльов Ю. Львівська скульптура від раннього класицизму до авангардизму (середина ХVIII – середина ХХ ст.): монографія. Львів: Априорі, 2015. 528 с.: іл.
2. Демчук Р. Ієротопія та меморіає в архітектурному ландшафті міста. *Наукові записки НаУКМА*. Т. 114. Київ: Національний університет «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 34–41. с. 36.
3. Демчук Р. Храмова свідомість у структуруванні мнемотопів ідентичності. *Shapes of culture*. 2015. Т. 12. С. 346–355.
4. Євсєєв К. Історична та колективна пам'ять як феномен. *Наукові записки ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2013. № 2 (64). С. 157–167.
5. Загайська Р. Про автора. Вітер в долоні: Книга проходів Личаківським цвинтарем. Львів: Априорі, 2017. 416 с.
6. Крип'якевич І. Історичні походи по Львові: книжка путівник / упоряд. тексту, опрац. та прим. Б. Якимовича. Львів: Априорі, 2007. 115 с.: фот.
7. Криса Л., Фіголь Р. Личаківський некрополь. Путівник. Львів, 2006. 480 с.
8. Кушнір М., Кохалевич Н. Меморіал жертв репресій у Львові. *Слово Просвіти*. 2011. Вип. 20 (605). 19–25 травня. С. 2.
9. Мельник І. В. Галицьке передмістя та південно-східні околиці Королівського столичного міста Львова. Львів: Априорі, 2012. С. 94.
10. Мельник І. В., Масик Р. В. Пам'ятники та меморіальні таблиці міста Львова. Львів: Априорі, 2012. 318 с.: іл.
11. Мельник І. Довкола Високого Замку шляхами і вулицями Жовківського передмістя та північних околиць міста Львова. Львів: Априорі, 2010. 288 с.
12. Набок С. В. Пам'ятник як маркер: особливості функціонування в публічному просторі в контексті політики декомунізації в Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. Вип. 3–4. С. 193–214.
13. Сихів монументальний: невідомі та маловідомі пам'ятники. URL: <https://sykhiv.media/sykhiv-monumentalnuu-nevidomi-ta-malovidomi-pamyatnyku/#> (дата звернення: 02.01.2023).
14. Українська мала енциклопедія: у 8 т., 16 кн. / Укл. Є. Онацький. Буенос-Айрес: Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, 563–693. Т. 3. Кн. 5. Літери К – Ком. 1959. С. 567–692.
15. Українське мистецтво: у 2 т. / Укл. В. Щербаківський, Д. Щербаківський. Київ – Прага: Український громадський видавничий фонд, 1913–1926. Т. 2. Буковинські і галицькі дерев'яні церкви, надгробні і придорожні хрести, фігури і каплиці. 1926. XXXIV. 100 с.: іл.
16. Шиян О. Біля «Львівської політехніки» відкриють меморіальний комплекс пам'яті Героїв. URL: https://zaxid.net/bilya_lvivskoyi_politehniky_vidkryut_memorialnyi_kompleks_pamyati_zagiblih_geroyiv_n1402245 (дата звернення: 06.01.2023).
17. Assmann J. *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge University Press, 2011. 332 p.
18. Bar-Tal D. *Collective Memory as Social Representations. Papers on Social Representations*. 2014. Vol. 23. № 1. 196 p. URL: <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/> (дата звернення: 02.01.2023).
19. Debray R. *Trace, forme ou message? Les Cahiers de Médiologie*, 1999. Vol. 1. № 7. P. 27–44.
20. Stone C.B. Hirst W. (Induced) Forgetting to form a collective memory. *Memory Studies*. 2014. Vol. 7 (3). P. 314–327.
21. Wyley S. F. *The Chest Harness*. URL: <https://sites.google.com/site/svenskildbiter/home/varangian-bra> (дата звернення: 26.03.2023).

REFERENCES

1. Biriulov, Yu. (2015). Lvivska skulptura vid rannoho klasytsyzmu do avanhadyzmu [Lviv Sculpture from Early Classicism to Avant-Garde (Mid-18th to Mid-20th Century)]. Lviv: Apriori. 528. [in Ukrainian].
2. Demchuk, R. (2011). Ierotopiia ta memoriae v arkhitekturnomu landschafti mista [Hierotopos and memoriae in the architectural landscape of the city]. *Naukovi zapysky NaUKMA – Scientific Notes of National University “Kyiv-Mohyla Academy”*. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy. 114. 34–41. [in Ukrainian].
3. Demchuk, R. (2015). Khramova svidomist u strukturuvanni mnemotopiv identichnosti [Sacred Consciousness in Structuring the Mnemotopes of Identity]. *Shapes of Culture*. 12. 346–355. [in Ukrainian].
4. Ievsieiev K. (2013). Istorychna ta kolektyvna pamiyat yak fenomen. [Historical and Collective Memory as a Phenomenon] *Naukovi zapysky IPIEND im. I.F. Kuras NAN Ukrainy*. – Historical and Collective Memory as a Phenomenon. *Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 2. 157–167. [in Ukrainian].

5. Zahayska R. (2017). Viter v doloni: Knyha prokhodiv Lychakivs'kym tsyntarem. [Wind in the Palms: A Book of Walks in the Lychakiv Cemetery]. Lviv : Apriori. 416. [in Ukrainian].
6. Krypyakevych, I. (2007). Istorychni pokhody po Lvovi: knyzhka putivnyk [Historical Walks in Lviv: A Guide]. Lviv: Apriori. 115. [in Ukrainian].
7. Krysa L. & Figol R. (2006). Lychakivskyi nekropol. Putivnyk. [Lychakiv Cemetery. A Guide]. Lviv. 480. [in Ukrainian].
8. Kushnir M., & Kokhalevych N. (2011). Memorial zhertv represii u Lvovi. [Memorial to the Victims of Repression in Lviv] Slovo Prosvity. The Word of Enlightenment, 20. 2. [in Ukrainian].
9. Melnyk I. (2012). Halytske peredmistia ta pivdenoskhidni okolytsi Korolivskoho stolychnoho mista Lvova [Galician Suburbs and Southeastern Outskirts of the Royal Capital City of Lviv]. Lviv : Apriori. 94. [in Ukrainian].
10. Melnyk I. & Masyk R. (2012). Pamiatnyky ta memorialni tablytsi mista Lvova [Monuments and Memorial Plaques of Lviv]. Lviv : Apriori. 318. [in Ukrainian].
11. Melnyk I. (2010). Dovkola Vysokoho Zamku shliakhamy i vulytsiamy Zhovkivskoho peredmystya ta pivnichnykh okolyts mista Lvova [Around the High Castle: Paths and Streets of Zhovkiv Suburb and Northern Outskirts of Lviv]. Lviv : Apriori. 288. [in Ukrainian].
12. Nabok, S. (2018). Pamiatnyk yak marker: osoblyvosti funktsionuvannya v publichnomu prostori v konteksti polityky dekomunizatsii v Ukraini. [Monument as a marker: peculiarities of functioning in public space in the context of decommunization policy in Ukraine]. Naukovi zapysky Institutu politychnykh i etnonatsional'nykh doslidzhen' Im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy – Scientific Notes of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, 3–4. 193–214. [in Ukrainian].
13. Sykhiv Media. (2018). Sykhiv monumetalnyy: nevidomi ta malovidomi pamiatnyky. [Monument as a marker: peculiarities of functioning in public space in the context of decommunization policy in Ukraine]. Retrieved from <https://sykhiv.media/sykhiv-monumetalnyy-nevidomi-ta-malovidomi-pamyatnyky/> (Accessed 02.01.2023) [in Ukrainian].
14. Onatskyi Y. (1959). Ukrainska mala entsyklopediia: u 8 t., 16 kn. [Ukrainian small encyclopedia: in 8 volumes, 16 books] Buenos-Aires. 563–693. 3.5. 1959. [in Ukrainian].
15. Shcherbakivskyi D. (1926) Bukovynski i halytski derevliani tserkvy, nadhrobni i prydorozhni khresty, fihury i kaplytsi. [Bukovyna and Galician wooden churches, tombstones and roadside crosses, figures and chapels]. Ukrainskyi hromadskyi vydavnychiy fond – Ukrainian Public Publishing Fund. Kyiv – Prague. 100. [in Ukrainian].
16. Shyian O. (2016) Bilia «Lvivskoi politekhniki» vidkryut memorialnyi kompleks pamiati Heroiv. [A memorial complex in memory of the Heroes will be opened near the Lviv Polytechnic]. Retrieved from https://zaxid.net/bilya_lvivskoyi_politekhniki_vidkryut_memorialniy_kompleks_pamyati_zagiblih_geroyiv_n1402245 (Accessed 02.01.2023) [in Ukrainian].
17. Assmann, J. (2011). Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination. Cambridge University Press. 332.
18. Bar-Tal, D. (2014). Collective Memory as Social Representations. Papers on Social Representations, 23(1). Retrieved from <http://www.psych.lse.ac.uk/psr/> (Accessed 02.01.2023).
19. Debray, R. (1999). Trace, forme ou message? Les Cahiers de Médiologie, 1(7), 27–44. [in French].
20. Stone, C. B., & Hirst, W. (2014). Forgetting to form a collective memory. Memory Studies, 7(3), 314–327.
21. Wyley, S. F. (2020). The Chest Harness. Retrieved from <https://sites.google.com/site/svenskildbiter/home/varangian-bra> (Accessed 26.03.2023).